

“AZERBAYCAN” MARŞI’NIN TÜRİK BESTECİSİ

Prof. Dr. Asif RÜSTEMLİ¹

ÖZET

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde (28.05.1918-27.04.1920) Millî Eğitim Bakanlığının girişimiyle Azerbaycan Millî Marşı’nın oluşturulması alanında bir yarışma ilan olunmuş ve yarışmaya, Azerbaycan ile Türkiye’den ünlü şair ve besteciler davet edilmiştir. Millî Marş yarışmasına çok sayıda Azerbaycanlı şair ve besteci ile aynı zamanda İzmir’in seçkin sanatçısı İsmail Zühdi Bey (1877-1924) de “Azerbaycan” adlı Millî Marş ile katılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 30 Ocak 1920 tarihli kararına göre, Millî Marşın metinleri ve notalarının 1 Mayıs’a kadar Eğitim Bakanlığına gönderilmesi gerekiyordu. Bağımsızlığın ikinci yıl dönümü 28 Mayıs’a kadar yarışmanın sonuçlandırılması ve kazananın belirlenmesi bekleniyordu. Ne yazık ki, 27 Nisan 1920’de Rus-Bolşevik ordularının saldırısı sonucu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti işgal edilmiş ve işgal sonucunda Millî Marş yarışması durdurulmuştur.

Millî Marşı’nı yazıp besteleyen İsmail Zühdi Bey, bu nadide eseri Azerbaycan Cumhuriyeti’nin işgalinden sonra da yaşatmış, İzmir’de ve Anadolu’nun çeşitli yörelerinde bu marşı yayarak öğrencilerine öğretmiştir.

Millî Marş olarak hazırlanan ve adeta Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin, dostluğunun ve birliğinin ebedî marşı niteliğindeki “Azerbaycan” adlı eser ile eserin müellifi İzmirli İsmail Zühdi Bey hakkında arşivlerden elde edilen ve bugüne kadar gün yüzüne çıkmamış bilgilere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Millî Marş, Müsabaka, İsmail Zühdi Bey, İzmir

---

¹ Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enst., ORCID ID: 0009-0004-0964-466X, asif_rustemli@yahoo.com

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 05/09/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 17/10/2023

TURKISH COMPOSER OF THE “AZERBAIJAN” ANTHEM

Prof. Dr. Asif RUSTEMLI

ABSTRACT

During the Azerbaijan Democratic Republic (28.05.1918 - 27.04.1920), a competition was announced to compose the Azerbaijan National Anthem with the initiative of the Ministry of National Education, and famous poets and composers from Azerbaijan and Turkey were invited to the competition. Many Azerbaijani poets and composers as well as İzmir’s outstanding artist İsmail Zühdi Bey (1877-1924) participated in the National Anthem competition with his National Anthem named “Azerbaijan”. According to the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan on January 30, 1920, the texts and notes of the National Anthem had to be sent to the Ministry of Education by May 1. By 28 May, the second anniversary of independence, the competition was expected to be concluded and the winner to be determined. Unfortunately, on April 27, 1920, the Azerbaijan Democratic Republic was occupied by the Russian-Bolshevik armies and the National Anthem competition was stopped as a result of the occupation.

İsmail Zühdi Bey, who wrote and composed the “Azerbaijan” National Anthem, kept this precious work alive after the occupation of the Republic of Azerbaijan and taught it to his students by spreading this anthem in İzmir and various regions of Anatolia.

Based on the archives which have not come to light until today, this study examines the work named “Azerbaijan,” which was prepared as the National Anthem and has been almost an eternal anthem of Turkey-Azerbaijan brotherhood, friendship and unity, and the composer of the work, İsmail Zühdi Bey, from Izmir.

Keywords: Republic of Azerbaijan, National Anthem, Competition, İsmail Zühdi Bey, İzmir

GİRİŞ

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin 28.05.1918 tarihinde ilk ve en temel “Mübeyyin Akdnâme”sini (Anayasa Beyannamesi) ilan etmesinden sonra, Bakanlar Kurulu devlet inşası ve egemenliğini tesis etme yönünde önemli ve cesur adımlar atmıştır. Özellikle devlet yasalarının hazırlanması ve onaylanması yönünde acil girişimlerde bulunmuş, bu alanda geniş çaplı önlemlerin uygulanmasını öncelikli konular kategorisine dâhil etmiştir. 21 Haziran 1918’de, Tiflis’ten Gence’ye taşdıktan dört gün sonra, Cumhuriyet Bakanlar Kurulu Azerbaycan’ın, kırmızı renkli zemin üzerine oturtulmuş beyaz hilal ve sekiz köşeli yıldız biçimindeki geçici ulusal bayrağını onaylamıştır.

Kuşkusuz bu bayrak, Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) tarafından 1793'ten 1844'e kadar resmî olarak kullanılan deniz bayrağına eş değerd. Kırmızı bayrağı göğe yücelten Azerbaycan'ın yiğit ve kahraman evlatları, General Nuri Paşa komutasında yumruk gibi birleşen Anadolu Türk savaşçıları ile Bolşevik-Taşnak tandemi ve nefret edilen Ermeni-Rus işgalci çetelerinin silahlı kuvvetlerine karşı kurtuluş savaşı başlattı. Bakü zaferi (15.09.1918), Cumhuriyet Hükümetinin Gence şehrinden Azerbaycan'ın başkentine taşınmasıyla sonuçlandı (25.09.1918). Milli bayrağımızın eski Türk felsefi sembollerinden yararlanılarak oluşturulan mavi, kırmızı, yeşil renkler, ay ve sekiz köşeli yıldızdan oluşan yeni, mükemmel versiyonu ise 09.11.1918 tarihinde Azerbaycan Milli Şurası tarafından onaylanmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devlet nitelikleri arasında yer alan Müslüman Doğu'daki ilk Avrupa tarzı demokratik cumhuriyetin milli marşının ve armasının oluşturulması konusu da ülke vatandaşlarını gururlandırmak için bir öncelik olarak öne alınmıştır.

Millî marşın oluşturulmasına yönelik ilk girişimler ve örnekler aydınların yaratıcı, vatansever kesiminden gelmiştir. Eylül 1918'den sonra, genç Cumhuriyet'in tanınmış bağımsızlık sevdalısı şairleri, genç yazarları ve yetenekli müzisyenleri, düzenlenmesi planlanan tören etkinliklerinde bir milli marşın oluşturulması yönünde siyasi arenada ilk adımlarını atmışlardır. 28 Mayıs 1919'da devletin milli bağımsızlığının birinci yıl dönümü münasebetiyle basında vatani, yurdu, bayrağı, orduyu yücelten eserler ve neşriyat örnekleri yer almaya başlamıştır. Cafer Cabbarlı'dan "Sevgili Ülkem"², Ahmed Cavat'tan "Azerbaycan"³, Camo Bey Cebraiyilbeyli'den "Vatan Marşı"⁴, Hadica Hanım'dan (Seyidzade – A.R.) "Taze Milli Marş"⁵, Aliabbas Muznib'den "Azerbaycan"⁶ ve diğer müzik metinleri insanlara vatanseverlik ve milli duygu aşlamak amacıyla yazılmış olup, hissiyatı uyandırmak, birlik ve bütünlüğe çağırmak, vatan düşmanlarına karşı amansızca mücadele etme azmini ve gücünü yükseltmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Kuşkusuz bu ve diğer yayınlanmış eserler arasında başarılı örneklerin yanı sıra imzasız, müellifliği meçhul, aynı zamanda asıl amacı ve anlamı yansıtmayan, donuk ruhlu yazılar da az değildir. Bazıları Bakü ve Gence'de bağımsızlığın birinci yıldönümü münasebetiyle düzenlenen İstiklal Günü'nde başarıyla icra edilmiştir.

28 Mayıs 1919'da Azerbaycan'ın bağımsızlığının bir yıllık kutlamaları, Cumhuriyetin kurucuları tarafından Bakü'de beklenenden daha ciddi ve gösterişli bir şekilde düzenlendi. Sokaklar - binaların balkonları halılar, kilimler, üç renkli, ay-yıldızlı ulusal bayraklarla süslenmiştir. Aktörler ve şarkıcılar, birbirini izleyen ilginç tiyatro sahneleri sergilemişlerdir.

² Cafer Cabbarlı. "Sevimli Ülkem", "Azerbaycan" gazetesi, Bakü, 1919, 1 kanuni-sani, No: 92

³ Ahmet Cavat. "Azerbaycan", "Mahnılar", Bakü, "Novruz" Matbaası, 1919, s. 4-6

⁴ Camo Bey Cebraiyilbeyli. "Vatan marşı", "Milli Neğmeler", Bakü, "İran" matbaası, 1919, s. 22.

⁵ Hadice Hanım (Seyidzade - A.R.). "Taze Milli marş", "Evraqi-nefise" Dergisi, Bakü, 1919, 28 mayıs, No: 3, s.11

⁶ Aliabbas Müznib. "Azerbaycan", "Evraqi-nefise" dergisi, Bakü, 1919, 16 temmuz, No: 5, s.1

Bilhassa vurmalı çalgıların sesleri - davul, çifte davul, tef çanlar ile trompet ve borazanlar - dalgalar halinde etrafı yayılmıştır... Aynı caddeden büyük bir kalabalığın geçtiğine şahit olan ve Parlamento binasının penceresinden bayram gösterisini unutulmaz bir sevinçle izleyen şair ve gazeteci Ali Yusif şunları yazmıştır: “...On ilâ yedi yaşındaki çocukların çoğu, otuz kişilik gruplarla başları açık, yalın ayak, ellerinde kendi yaptıkları tahta silahlar ve ağaçlara asılı mini-mini ulusal bayraklarla geçiyorlardı. Bir çingrak sedası kadar yumuşak seslerle marş okuyorlardı. Ben sadece “Şanlı Vatan” dediklerini anlayabildim. Çok etkileyici bir manzaraydı.”⁷

Dönemin en nüfuzlu gazetesinde yayımlanan bu bilgi, devlet marşının oluşturulmasıyla ilgili yarışmaya gönderilen ve Üzeyir Hacıbeyli'nin bestelediği, son mısraları “Şanlı vatan, şanlı vatan” mısrasıyla biten “Vatan Marşı” hakkındaki ilk ve en değerli gerçek idi. Halkta vatan sevgisini uyandıran, toprağı ve bayrağı kutsal değerlerle özdeşleştiren milli marş Azerbaycan'da kısa sürede yaygınlaşırken; 7-10 yaş arası çocukların repertuarından askerî birliklerin bandolarına kadar hemen herkesin sevdiği bir ezgi haline gelir.

“Vatan Marşı”, edebiyat ve kültür camiasında bir milli marşın oluşturulması yönünde örnek teşkil etmekle beraber hükümetin bu alana olan ilgisini de artırdı. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı “Azerbaycan” gazetesinin 14.11.1919 tarihli sayısında milli marşın oluşturulması için bir yarışma ilan etti. Yarışmada, marşın metni ve notaları 1 Şubat 1920'ye kadar Eğitim Bakanlığına bağlı Yazı İşleri Dairesine gönderilecek ve galip besteciye 15.000 manat ödül verilecekti. Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, 30 Ocak 1920'de Eğitim Bakanlığı'nın Milli Marş yapılması teklifini yeniden gözden geçirerek taslak metinlerin ve notaların 1 Mayıs'a kadar Eğitim Bakanlığı'na sunulmasını ve yarışmayı kazanana verilecek ödül miktarının ise 50.000 manata yükseltilmesi kararını Bakü, Tiflis ve İstanbul gazetelerinde Türkçe ve Rusça olarak duyurdu.

Bakanlar Kurulunun “Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Marşı'nın hazırlanmasına ilişkin” kararı aydınlar ve sanatçılar tarafından büyük ilgi ve sevinçle karşılandı. Azerbaycan'ın Milli Marşı yarışmasına katılanlardan biri de Türkiye'nin ünlü ve yetenekli sanatçısı, dahi besteci İsmail Zuhdi Bey idi.

İSMAİL ZÜHDİ BEY KİMDİR?

İsmail Zuhdi Bey (1877-1924), Bulgaristan'ın doğusunda, Karadeniz kıyısına 15 km uzaklıkta bulunan Aydos şehrinde doğmuş, babası Ahmed Ağa'nın vefatından sonra annesi Ayşe ile birlikte on yaşında İzmir'e taşınmış. Burada İzmir Sanayi Mektebi'nin müzik bölümüne giren genç İsmail, önce davul ve trompet çalmayı öğrenmiş, daha sonra dönemin seçkin Macar piyanisti Alexandro Volta'dan (Macar Tevfik Beyden) piyano dersleri almıştır.

⁷ Ali Yusif. “Pencere Önündə Yarım Saet”, Bakü, “Azərbaycan” Gazeti, 1919, 30 mayıs, No: 191.

1896 yılında Sanayi Mektebi'nden başarıyla mezun olan İsmail Zühdi Bey, bu okulda öğretmen olarak göreve başlamış, büyük bir heyecanla gençlere ders vermiş, yeni bir müzik grubu kurmuş ve ilk müzik eserlerini bestelemiştir. Ahmet Say'ın araştırmalarına göre “Avrupa müzik kültürünün klasik formlarından “sonat” ve “senfoni” gibi eserleri ilk besteleyen de İsmail Zühtü Bey olmuştur”⁸.

İsmail Bey'in müzik grubu çeşitli etkinliklerde, toplantılarda ve yarışmalarda konserler vermiş. Besteci kimliğiyle her geçen gün tanınan ve sevilen Zühdi Efendi, repertuarını sık sık güncellemiş ve yurtsever şarkılarıyla kısa sürede Türkiye'de ünlenmiştir.

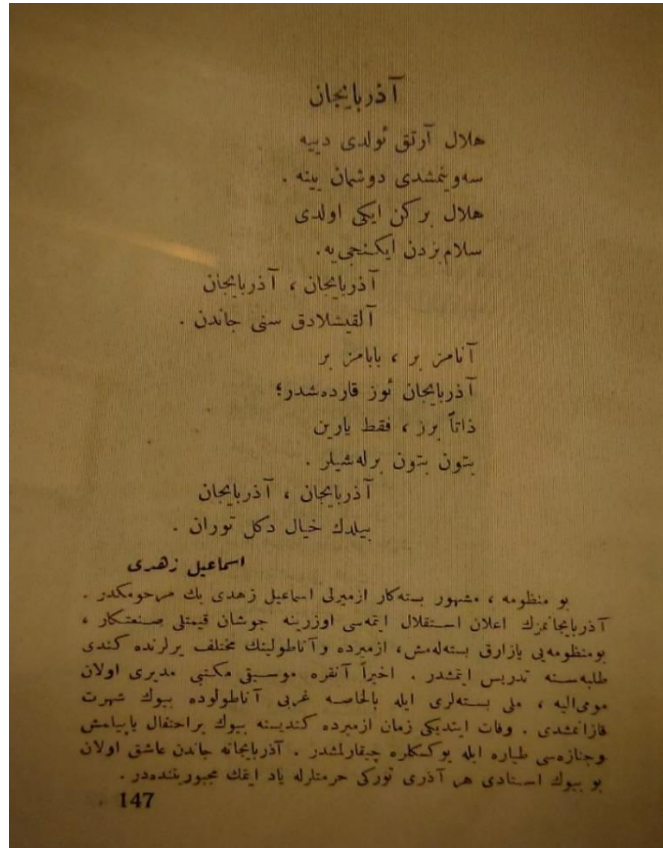
İ. Zühdi Bey hakkında kapsamlı araştırmalar yapan Günver Güneş, onun müzikal yaratıcılığına büyük değer vermiş ve şunları yazmıştır: “İsmail Zühdi, Hilmi Ferit Atrek'in “melodi ve armoni noktasından bir şaheser olarak” nitelendirdiği “Türkün duası”ndan başka Emin Bülent'in “İntikam” şiirini, Aka Gündüz'ün ... yazdığı “Mersiye”yi, Abdul Hak Hamid'in Tezerinden “Çiçek demeti” adıyla bazı parçaların yanında “Beyaz sancak” ve “Yeni Turan” isimli şiirleri de bestelemiştir. İsmail Zühdi İzmirli yazarlardan ise en fazla Mehmet Sırrı'nın şiirlerini besteledi.

⁸ Ahmet Say “İsmail Zühtü Bey” Sanattan Yansımalar, <http://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/ahmet-say/ismail-zuhtu-bey/735/>

Onun “Türk Ocağı Marşı”, “Alsancak”, “Türkler Kimi Affetmez”, “Kelebek”, “Türk Çocuğunun Duası” isimli şiir ve manzumeleri dönemin siyasi havasını yansıtan önemli eserlerdir⁹.

İzmir’in Yunan ordusu tarafından işgali sırasında (Mayıs 1919), Zühdi Bey Eskişehir’e giderek milliyetçi bir sanatçı olarak Batı Cephesi Komutanlığı’na katıldı. O cephedeysen birçok askerî marşlar yazıldı ve savaşçı arkadaşlarıyla insanlara ilham veren vatansever doğulular korolarda şarkı söyledi. Zühdi Bey, Eskişehir’de kaldığı süre içinde Osman Zeki Üngör’den önce Mehmet Akif Ersoy’un “İstiklal Marşı”nı besteledi ve bu marş üç yıl boyunca orkestra tarafından Ankara’da, Büyük Millet Meclisi’nde, resmî ve siyasi törenlerde icra edildi.

Millî marşı alanında yeterli tecrübe, birikim ve profesyonelliğe sahip Türkiye’nin büyük bestekârlarından İsmail Zühdi Bey, Şubat 1920’de Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından basında ilan edilmiş ve “Millî Marş besteleme yarışmasının birincisine 50.000 manat ödül” vereceği bilgisini aldıktan sonra müzik yarışmasına katılmaya karar verir. 1920 yılının Şubat-Nisan aralığında “Azerbaycan” adlı bir milli marş besteler ve yarışma için Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığına gönderir. Azerbaycanlı Ali Kemal’in derlediği ve bestecinin ölümünden dört yıl sonra İstanbul’daki Orhaniyye Matbaası’nda basılan “İstiklal Uğruna” adlı şiir dergisinde yer alan “Azerbaycan” milli marşının metni şöyledir:

⁹ Günver Güneş, “Sıradışı Bir Müzik Dehası – İsmail Zühtü”. Folklor / Edebiyat, 2003 / 3 (35), s. 223

Azerbaycan

“Hilal artıq soldu deye,
 Sevinmişdi düşman yene.
 Hilal birken iki oldu,
 Salam bizden ikinciye.
     Azerbaycan, Azerbaycan,
     Alqışladıq seni candan.
 Anamız bir, babamız bir,
 Azerbaycan öz kardeşdir.
 Zaten biriz, feqet yarı,
 Bütün, bütün birleşiriz.
     Azerbaycan, Azerbaycan,
     Bildin hayal degil Turan.

İSMAİL ZÜHDİ¹⁰

Azerbaycan’ın bağımsızlığını sevgi ve saygıyla öven İsmayil Zühdi Bey, şiirin ilk dörtlüğünde iki ciddi konuyu vurgulamayı gerekli görmüştür: Birinci beyitte “Hilal”in Azerbaycan ve Türkiye’nin bağımsızlık sembolü gibi takdim edilmesine ve savaşın alevleri içinde çırpınan ve bağımsızlığı için mücadele eden halkımızın içinde bulunduğu zor duruma düşmanların sevinmesine dikkat çekiyor... Ancak düşmanın sevinci uzun sürmez ve gözünde kalır. İkinci beyit ise sanatsal olarak birinciyle tezat oluşturuyor: “Hilal birken iki oldu, Selam bizden ikinciye.”

İ. Zühdi’nin bu mısraları, Azerbaycan halkının milli lideri Haydar Aliyev’in (1923-2003) meşhur “Bir millet, iki devlet” sözünün aslı olarak da kabul edilebilir. Bağımsızlığına ve hila line sahip çıkan, ikinciye -Azerbaycan’a merhaba diyen besteci, özlü sözlerin verdiği geniş ve derin anlamla Azerbaycan - Türkiye kardeşlik ve dostluk marşını yaratmıştır.

Ya da ikinci kısımdaki “Anamız bir, babamız bir” sözleri halk sanatçısı Bahtiyar Vahabzade’nin “Azerbaycan-Türkiye” şiirinin içeriği ve ruhuyla nasıl da örtüşür. “Azerbaycan öz kardeşdir” - Türkiye ve Azerbaycan “öz” yani asıl, gerçek kardeşdir. Bu kardeşliği yok etmek, silmek, zayıflatmak mümkün değil. Yüz yıl önce ifade edilen fikirler bugün hâlâ geçerlidir ve büyük önem taşımaktadır.

İsmail Zühdi’nin “Azerbaycan” marşının yazılmasının üzerinden bir asırdan fazla zaman geçmesine rağmen, Türk halkının kalbinde bir arzu ve bir mefkûre sonsuz yaşama hakkını kazanmıştır – Azerbaycan -Türkiye kardeşliği geri çevrilemez ve sarsılmazdır!

¹⁰ İsmail Zühdi. Azerbaycan. “İstiqlal Uğrunda” (şiirler mecmuesi), İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 147

İstiklal Marşı'nın nakarat bölümünde “Azerbaycan, Azerbaycan, Bildin Hayal değil Turan” mısralarında Türk milletinin o devirlerden beri ülküsü olan büyük Turan birliğinin kutlanması tesadüf değildir. İ. Zuhdi Bey Milli Marşta Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türk dünyasının bir parçası olduğunu ve Turan gerçeğini vurgulayarak belirtmiştir.

SONUÇ

Bilindiği üzere Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun 30 Ocak 1920 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Marşı Taslağının Hazırlanması Hakkında” kararı birkaç hafta sonra “Azerbaycan” gazetesinde¹¹ yayımlandı. Şartlara göre yarışmacılar, Milli Marş projesinin temelini oluşturan milli-manevi ve siyasi sembolleri yorumlayarak, 1 Mayıs 1920 tarihine kadar Millî Eğitim Bakanlığı'nın Yazı İşleri Müdürlüğü'ne göndermeliydi. Çünkü Milli Marş'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığının ikinci yıldönümü olan 28 Mayıs 1920'ye kadar Cumhuriyet Meclisi'nde onaylanması gerekiyordu... Maalesef bağımsız Azerbaycan Devleti'nin Rus-Bolşevik işgal ordusu tarafından işgali (27 Nisan 1920) birçok büyük ve parlak ideale birlikte Millî Marşı sahasındaki yarışmaya da sekte vurarak son verdi.

Büyük Türk bestecisi, sayısız musiki eserinin müellifi İsmail Ahmed Ağa oğlu Zühdi Bey, 11 Ağustos 1924'te İzmir'de kalp krizinden öldü.

Ölümünden dört yıl sonra İstanbul'da yayımlanan “İstiklâl Uğrunda” kitabında, İsmail Zühdi Bey'in bestelediği “Azerbaycan” Marşı'nın bundan sonraki akıbeti şöyle anlatılır: “Bu manzume meşhur bestekâr, İzmirli İsmail Zühdi Bey merhumundur. Azerbaycanımızın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine coşan kıymetli sanatkar bu manzumeyi yazarak bestelemiş, İzmir'de ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kendi öğrencilerine öğretmiştir. Sonra Ankara Musiki Mektebi Müdürü olan mumaileyh (Mumaileyh – yukarıda adı vurgulanan – A. R.), milli besteleri ile özellikle Batı Anadolu'da büyük şöhret kazanmıştı. Vefat ettiği zaman İzmir'de kendisine büyük bir tören yapılmış ve cenazesi uçak ile yükseklerle çıkarılmıştır. Azerbaycan'a candan aşık olan bu büyük üstadı her Azerbaycan Türk'ü hürmetle yad etmek mecburiyetindedir.”¹²

Bu değerli notların yazarı, “Yeni Kafkasiya” dergisinin yazarı (1923-1927), “İstiklâl Uğrunda” (1928) şiir dergisinin editörü Azerbaycanlı Ali Kemal Bey, “...kıymetli sanatkar bu manzumeyi yazarak bestelemiş” demiş; yani İsmail Zühdi Bey “Azerbaycan” marşını bestelediği gibi sözlerini de yazmıştır. A. Kemal Bey'in notlarının son cümlesi çok öğreticidir: “Azerbaycan'a candan âşık olan bu büyük üstadı (İsmayil Zühdi Bey - A.R.) her Azerbaycan Türk'ü saygıyla hatırlamak mecburiyetindedir.”

¹¹ “Azerbaycan” Gazetesi (Rusca). 19 Şubat 1920, No: 33.

¹² “İstiklâl Uğrunda” (şiirler mecmuesi), İstanbul, Orhaniyye Matbaası, 1928, s. 147.

Üzülerek belirtmek gerekir ki, 70 yıllık Sovyet rejimi döneminde Azerbaycan halkı milli değerlerini ve milli bağımsızlığını kaybetmiş, dolayısıyla onu candan seven Sayın İsmail Zühdi'nin hizmetlerini gereği gibi takdir etme fırsatı bulamamıştır. Türkiye'nin büyük bestecisi ve düşünce adamı İsmail Zühdi'ye ithaf edilen bu yazının, onun Azerbaycan'da sevgi ve saygıyla anılması ve hatırlanması için ilk adım olacağına inanıyoruz.

Azerbaycan'ın devlet vasıflarından biri olan, Milli Marş alanında İsmail Ahmed Ağa oğlu Zühdi Bey'in büyük bir coşkuyla oluşturduğu "Azerbaycan" Marşı, Türkiye - Azerbaycan dostluğunu ve kardeşliğini somutlaştıran edebi, kültürel ve manevi bir sanat abidesidir.

KAYNAKÇA

- CABBARLI, C. "Sevimli Ülkem", "Azerbaycan" Gazetesi, Bakü, 1919, 1 kanuni-sani, No: 92.
- CAVAT, A. "Azerbaycan", "Mahnılar", Bakü, "Novruz" Matbaası, 1919, s. 4-6.
- CAMO BEY CABRAYILBEYLİ. "Vatan marşı", "Milli Neğmeler", Bakü, "İran" Matbaası, 1919, s. 22
- GÜNEŞ, G. Sıradışı Bir Müzik Dehası – İsmail Zühtü. "Folklor / Edebiyat", 2003 / 3 (35), s. 223.
- HADİCE HANUM (Seyidzade-A. R.). "Taze Milli Marş", "Evraqi-Nefise" Dergisi, Bakü, 1919, 28 Mayıs, No: 3, s. 11.
- MÜZİNİB, A. "Azerbaycan", "Evraqi-Nefise" Dergisi, Bakü, 1919, 16 Temmuz, No: 5, s.1.
- SAY, A. "İsmail Zühtü Bey" Sanattan Yansımalar..., <http://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/ahmet-say/ismail-zuhtu-bey/735/>.
- YUSİF, A. "Pencere Önünde Yarım Saet", Bakü, "Azerbaycan" Gazetesi, 1919, 30 Mayıs, No: 191.
- ZÜHDİ, İ. Azerbaycan. "İstiqlal Uğrunda" (Şiirler Mecmuası), İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 147.
- "Azerbaycan" Gazetesi (Rusca). 19 Şubat 1920, No: 33.
- "İstiqlal Uğrunda" (Şiirler Mecmuası), İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 147.